

*Андрушко Олександр Вікторович,
начальник кафедри кримінального права та процесу Національної
академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Останнім часом питання про правову природу зловживання правом в кримінальному судочинстві жваво обговорюється на сторінках наукових видань і погляди авторів на поняття, ознаки, наслідки зловживання правом різняться і часто діаметрально протилежні. У процесуальному законодавстві України не міститься прямої заборони на зловживання правом як засади судочинства, а лише ведеться мова про недобросовісність учасника процесу, зловживання правом в конкретних

правовідносинах тощо, достатньо звернутися до змісту відповідних статей процесуальних кодексів України: ч. 3 ст. 3, ч. 4 ст. 153, ч. 3 ст. 240 ЦПК України; ч. 2 ст. 49, ч. 2 ст. 277 КАС України; ч. 3 ст. 22, ст. 434 ГПК України; ч. 4 ст. 81, ч. 2 ст. 459 КПК України. Прямої заборони не містить й Конституція України. Наведені положення стосуються загальної характеру. Окремо для судочинства в Україні правовою підставою заборони зловживання правом є ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практика Європейського суду з прав людини.

Насамперед, слід відмітити кілька концептуальних положень щодо цього правового явища. По-перше, як правовий феномен зловживання правом розуміється як третій особливий вид юридично значущої поведінки особи, поряд з протиправною і правомірною поведінкою, оскільки відсутня протиправність (О.Капліна, О.Маліновський, О.Скакун) [6, с. 288-289; 7, с. 9-10; 8, с. 427]. Гадаємо, що без протиправності зловживання правом є в правовому сенсі нікчемним. Такий підхід в теорії загалом руйнує традиційну систему правової поведінки, що на практиці фактично виключає будь-які правові можливості запобіганню зловживанню правом. Окрім цього, багато вчених вказують, що зловживання правом - це діяння на зло праву. Другий підхід полягає в тому, зловживання правом є особливим видом того чи іншого правопорушення і є підставою для юридичної відповідальності (В.Вєпрєв, А.Юдін) [2, с. 9; 11, с. 8]. М.Вопленко наголошує на тому, що зловживання правом має ознаки латентного чи явного правопорушення [3, с. 14]. Указується також, що «зловживання правом може проявлятися в трьох формах: шкідлива поведінка, стосовно якої відсутні каральні норми; правопорушення та злочин» (О.Барміна) [1, с. 12].

Зловживання правом завжди умисне діяння, характеризується ознаками, що відрізняє його від таких правового явища як «правова помилка» [10, с. 11], оскільки «можливість зловживання суб'єктивним правом детермінована свободою розсуду правомочного суб'єкта» (О.Маліновський) [7, с. 10].

Щодо наслідків зловживання правом, то серед учених також немає одностайності. Так, одні вважають, що зловживання правом за наслідками можливо класифікувати на таке, що спричинило шкоду, і на таке, що не спричинило шкоду, але посягає на її спричинення (О.Даровських) [4, с. 8]. Інші ж відстоюють позицію, що зловживання правом як наслідок завжди спричинює шкоду і є протиправним діянням (Д.Іванюк) [5, с. 348-349]. Ми ж вважаємо, що праві ті автори, які дотримуються точки зору про те, що зловживання правом завжди має наслідком спричинення шкоди іншим учасникам судочинства чи правовідносинам, що виникають при його здійсненні і перешкоджають досягненню завдань судочинства. Така теза також дає підстави вважати, що зловживання правом в усякому разі є одним із різновидів протиправної поведінки, тобто правопорушенням. В процесуальному законодавстві нечітко виражені заборони, здебільшого вони мають загальний характер і це дає підстави багатьом ученим стверджувати про відсутність складу правопорушення або про невизначеність такого.

Допустимо, все ж таки, зробити висновок, що кримінально-процесуальні правопорушення вчиняються у формі невиконання (несвоєчасного виконання, неналежного виконання) процесуальних обов'язків та у формі зловживання правом.

Окремо зазначимо, що «зловживання правом в кримінальному судочинстві», на нашу думку, є родовим поняттям до понять «зловживання суб'єктивним правом

учасником процесу», «зловживання повноваженнями», і включає в себе поняття «зловживання кримінально-процесуальними правами (повноваженнями)», «зловживання іншими правами в кримінальному процесі», «зловживання обов'язками».

В кримінальному судочинстві доцільно також вести мову про диференціацію правопорушень за галузевою ознакою в основі яких лежить зловживання правом. Так, за кримінально-процесуальні правопорушення за шкоду правовідносинам необхідно передбачити накладення грошового стягнення на учасників процесу та позбавлення процесуального права, як засоби процесуальної відповідальності. Якщо ж шкода спричинена суттєва, внаслідок суспільно небезпечних дій, то таке зловживання правом повинне визнаватися кримінально караним діянням, наприклад, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), в окремих випадках підлягати відшкодуванню в порядку цивільно-правової чи матеріальної відповідальності. Разом з цим, не виключається притягнення винуватих до дисциплінарної та адміністративної відповідальності.

На завершення зазначимо, що перспективами наукових розвідок щодо зловживання правом в кримінальному судочинстві вбачається: обґрунтування правової природи зловживання правом в аспекті протиправності такої поведінки, конкретизація випадків зловживання правом учасниками судочинства, зокрема, найбільш активними з них (судом, сторонами обвинувачення та захисту), формулювання пропозиції щодо законодавчого закріплення в КПК України принципу недопущення зловживання правом та заходів юридичної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Бармина О. Н. Злоупотребление правом как общеправовая категория : теоретико-правовой анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и гос.; история учений о праве и гос.» / О. Н. Бармина. - Москва, 2015. - 29 с.
2. Вепрев В. С. Основания уголовно-процессуальной ответственности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовн. процесс, криминалист. и суд. экспертиза; опер.-розыск. деятельн.» / В. С. Вепрев. - Челябинск, 2006. - 22 с.
3. Вопленко Н. Н. Злоупотребление правом как родовое понятие юридической науки / Н. Н. Вопленко // Вестн. ВолГУ. Сер. 5, Юриспруденция. - 2011. - Вып. 1 (14). - С. 7-15.
4. Даровских О. И. Злоупотребление правом в уголовном судопроизводстве России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовн. процесс» / О. И. Даровских. - Челябинск, 2013. - 26 с.
5. Іванюк Д. Юридична природа та ознаки поняття зловживання правом у кримінальному процесі : загальнотеоретичний аспект [Електронний ресурс] / Д. Іванюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. - 2010. - № 3. - С. 340-349. - Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nviduvs/2010_3/iidpza.pdf
6. Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі [Електронний ресурс] / О. Капліна // Вісн. Акад. правових наук України. - 2010. - № 3. - С. 286-295. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_3_28

7. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом как юридический феномен : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и гос.; история учений о праве и гос.» / А. А. Малиновский. - Москва, 2008. - 52 с.

8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун // Пер. з рос. - Харків : Консум, 2001. - 656 с.

9. Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Крим. процес та криміналіст.; суд. експертиза» / О. Ю. Хабло. - Київ, 2008. - 22 с.

10. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражд. процесс; арбитражн. процесс» / А. В. Юдин. - СПб., 2009. - 47 с.